

ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ
ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΗ ΑΡΧΗ

Κύκλος Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

ΣΥΝΟΨΗ ΔΙΑΜΕΣΟΛΑΒΗΣΗΣ

ΑΠΟΜΑΚΡΥΝΣΗ ΕΙΚΑΣΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ ΑΠΟ ΕΚΘΕΣΗ ΩΣ ΠΡΟΣΒΛΗΤΙΚΟΥ ΓΙΑ ΤΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Βοηθός Συνήγορος του Πολίτη: Ανδρέας Τάκης
Επιμέλεια σύντομης: Ιωάννα Τουρκοχωρίτη

ΙΟΥΝΙΟΣ 2005

Ο Συνήγορος του Πολίτη έλαβε την υπ' αρ. πρωτ. 1546/28.1.2004 αναφορά εκπροσώπων της ένωσης πολιτών <www.artlook.gr> που συστήθηκε με σκοπό την αποτροπή της λογοκρισίας εικαστικών έργων. Με την αναφορά αυτή ζητήθηκε η παρέμβαση της Αρχής για να ελεγχθεί η νομιμότητα της απόφασης απομάκρυνσης του εικαστικού έργου «*Asperges me*» του καλλιτέχνη Thierry de Cordier από την έκθεση «*Outlook*», την οποία διοργάνωσε ο Οργανισμός Προβολής Ελληνικού Πολιτισμού στο πλαίσιο της «*Πολιτιστικής Ολυμπιάδας*».

A. Τα ερωτήματα του Συνηγόρου του Πολίτη προς τον Οργανισμό Προβολής Ελληνικού Πολιτισμού

Με έγγραφό του της 30.4.2004 προς τον Οργανισμό Προβολής Ελληνικού Πολιτισμού, ο Συνήγορος του Πολίτη διατύπωσε ως εξής τις επισημάνσεις και τα ερωτήματά του:

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 3 παρ. 1 ν. 3094/2003 («*Ο Συνήγορος του Πολίτη είναι αρμόδιος για θέματα που ανάγονται στις υπηρεσίες: ... των επιχειρήσεων των οποίων τη διοίκηση ορίζει άμεσα ή έμμεσα το Δημόσιο με διοικητική πράξη ή ως μέτοχος*»), οι ενέργειες του «*Οργανισμού Προβολής Ελληνικού Πολιτισμού Α.Ε.*» υπάγονται στον έλεγχο του Συνηγόρου του Πολίτη, διότι, αν και η Εταιρία αυτή λειτουργεί κατά τις διατάξεις του ιδιωτικού δικαίου, το μετοχικό κεφάλαιό της ανήκει εξ ολοκλήρου στο δημόσιο (άρθρο 6 παρ. 2 περ. ζ' ν. 2557/97), το διοικητικό της συμβούλιο ορίζεται με απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού (άρθρο 6 παρ.2 περ. η' ν. 2557/97), ο ίδιος Υπουργός ασκεί εποπτεία για θέματα που ρυθμίζονται με τον ν. 2557/97, ενώ με κοινή απόφαση Υπουργού Οικονομικών και Πολιτισμού καταρτίζεται και τροποποιείται το καταστατικό της (άρθρο 6 παρ. 2 περ. ιβ' ν. 2557/97).

Εν προκειμένω, η απόφαση του Διοικητικού Συμβουλίου με την οποία αποσύρθηκε από την έκθεση το επίμαχο έργο, επιφέρει συνέπειες σε νόμιμο συμφέρον φυσικών προσώπων, υπαγόμενη έτσι στον έλεγχο της Αρχής βάσει της διάταξης του άρθρου 3 ν. 3094/2003, σύμφωνα με την οποία «*ο Συνήγορος του Πολίτη ερευνά ατομικές διοικητικές πράξεις ή παραλείψεις ή υλικές ενέργειες ... που παραβιάζουν δικαιώματα ή προσβάλλουν νόμιμα συμφέροντα φυσικών ή νομικών προσώπων*». Πρόκειται, συγκεκριμένα, για το συμφέρον, το οποίο αντιστοιχεί στην εξειδίκευση της κρατικής παροχής σε εκπλήρωση της (επιβαλλόμενης από το άρθρο 16 παρ. 1 του Συντάγματος) κρατικής υποχρέωσης προς ανάπτυξη και προαγωγή της τέχνης, όπως επίσης και εκείνης του άρθρου 24 παρ. 1 για την προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος. Αν και δεν συνιστά άνευ άλλου τινός αγωγίμο δικαίωμα, το συμφέρον αυτό αντιστοιχεί σε υποχρέωση του κράτους, το οποίο οφείλει να το συνεκτιμά και να το σταθμίζει όποτε εικάζεται ενδεχόμενο σύγκρουσης αυτού με άλλα δικαιώματα ή νόμιμα συμφέροντα, όπως, λόγου χάριν, με την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης όσων θεωρούν εαυτούς προσβαλλόμενους, στις περιπτώσεις δε αυτές η πρακτική εναρμόνιση της άσκησης των δύο συγκρουόμενων δικαιωμάτων ή συμφερόντων προφανώς προτιμάται σε σύγκριση με τον ολοκληρωτικό περιορισμό ενός απ' αυτά. Το υποκείμενο (φορέας) του νόμιμου συμφέροντος είναι μεν απροσδιόριστο, καθ' όσον πρόκειται για τους θεατές της έκθεσης, τυγχάνει όμως κατά χρόνο και τόπο προσδιορισίμο, δεδομένου ότι η εν λόγω εκδήλωση,

επρόκειτο, σύμφωνα με τις σχετικές εξαγγελίες, να διαρκέσει για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Με αυτή την έννοια, ως «φορείς» του συγκεκριμένου νομίμου συμφέροντος θα μπορούσαν να λογισθούν όλοι οι δυνάμει θεατές της έκθεσης, όλοι εκείνοι, δηλαδή, οι οποίοι είχαν την πρόθεση να βρεθούν στο χώρο αυτής κατά συγκεκριμένο χρόνο.

Η απόφαση απομάκρυνσης εκτεθέντος εικαστικού έργου, καθ' όσον επιφέρει εκ των υστέρων μείωση ή αναίρεση κρατικής παροχής αποτελούσης εξειδίκευση της συνταγματικής υποχρέωσης προς ανάπτυξη και προαγωγή της τέχνης, παρίσταται νόμιμη μόνον εφ' όσον αιτιολογηθεί με αναγωγή σε κριτήρια συναφή προς την ίδια την ανωτέρω κρατική υποχρέωση (ήτοι κριτήρια καλλιτεχνικά, ανάλογα προς εκείνα της αρχικής επιλογής), είτε, εναλλακτικώς, με θεμελιωμένη επίκληση ολοσχερούς αδυναμίας πρακτικής εναρμόνισης προς άλλα δικαιώματα ή νόμιμα συμφέροντα των οποίων απειλείται προσβολή. Σε κάθε περίπτωση, τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, τα οποία κατοχυρώνει το Σύνταγμα, είναι στενά συνδεδεμένα, κατά τρόπον ώστε η άσκηση του ενός να προϋποθέτει την ικανοποίηση του άλλου. Έτσι, η ελευθερία της τέχνης δεν είναι νοητή χωρίς την παθητική διάσταση αυτής («δικαίωμα προς καλλιτεχνική εξύψωση» που δεν αφορά τον «παραγωγό», αλλά τον «αποδέκτη» του έργου τέχνης), η οποία συνδέεται με την υποχρέωση του κράτους να λαμβάνει θετικά μέτρα προς εξασφάλιση της ευρύτερης δυνατής πολλαπλότητας ερεθισμάτων, απαραίτητων για την καλλιτεχνική εξύψωση των πολιτών, πολλώ μάλλον υπό το πρίσμα του άρθρου 16 παρ. 1 του Συντάγματος, σύμφωνα με το οποίο «*Η τέχνη και η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία είναι ελεύθερες: η ανάπτυξη και η προαγωγή τους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους*». Η κρατική αυτή υποχρέωση, ιδρυόμενη με ισχνή συνταγματική διατύπωση και κατά τρόπο γενικό και αφηρημένο, αντιστοιχεί σε νόμιμο συμφέρον των πολιτών, το οποίο, κατ' αρχήν, δεν συνιστά αχώριστο δικαίωμα (εξ ου και δεν συντρέχει, άνευ άλλου τινός, υποχρέωση του κράτους να ενισχύει οικονομικά και να εκθέτει σε δημόσιους χώρους αντιπροσωπευτικά δείγματα πασών των καλλιτεχνικών τάσεων, παρά μόνο να εγγυάται την απρόσκοπτη καλλιέργεια και διάδοση αυτών από τους ιδιώτες, απέχοντας από αμέσως ή εμμέσως κατασταλτικές πρακτικές). Αφ' ης στιγμής, όμως, το κράτος προβεί σε εξειδίκευση της παροχής του, με συγκεκριμένο περιεχόμενο, έναντι αποδεκτών προσδιορισίμων κατά χρόνο (βάσει της καθορισμένης χρονικής διάρκειας της έκθεσης) και τόπο, η γενικώς κατοχυρωμένη κατ' άρθρον 16 παρ. 1 του Συντάγματος υποχρέωση αντιστοιχεί, πλέον, σε προστατευόμενο από το Σύνταγμα νόμιμο συμφέρον προς παροχή, του συμφέροντος αυτού δε αποτελεί περιορισμό η μεταγενέστερη αφαίρεση ενός έργου από το σύνολο των εκθεμάτων, επειδή δι' αυτής ένα μέρος των «δικαιούχων» αποστερείται πρόωρα από τη δυνατότητα για την ικανοποίηση του συγκεκριμένου επαρκώς εξειδικευθέντος νομίμου συμφέροντος, το οποίο αντιστοιχεί σε συνταγματικώς επιβληθείσα κρατική υποχρέωση. Ενώ ουδείς αμφισβητεί την αρμοδιότητα της διοίκησης να επιλέγει αρχικώς τις προς έκθεση ή προς υποστήριξη καλλιτεχνικές δημιουργίες, αναθέτοντας τη σχετική καλλιτεχνική κρίση σε ειδικούς και εμπιστευόμενους αυτούς (ή ακόμη και μεταβάλλοντας προηγούμενες επιλογές, εφ' όσον η μεταβολή αυτή αιτιολογείται με νεώτερη ειδική κρίση), ενδεχόμενη εκ των υστέρων αναίρεση της τετελεσμένης επιλογής με κριτήρια άλλα πλην των αμιγώς καλλιτεχνικών παρίσταται προβληματική. Αν η διοίκηση, ενεργώντας υπό την παροχική της διάσταση, αποφασίσει να περικόψει ή ν' αναιρέσει κάποιες από τις μέχρι πρό τινος παροχές της, οφείλει να παρουσιάσει πολύ σοβαρή αιτιολογία για την επιλογή της αυτή, δεδομένου ότι αυτή συνεπάγεται πλέον περιορισμό στην άσκηση συνταγματικά προστατευόμενου συμφέροντος, ο οποίος, σε κάθε περίπτωση, πρέπει να είναι ειδικά και εμπειριστατωμένα αιτιολογημένος. Εν όψει των ανωτέρω, η συγκεκριμένη απόφαση του Διοικητικού Συμβουλίου συνιστά περιορισμό συνταγματικά προστατευόμενου συμφέροντος, καθ' όσον επέφερε εκ των υστέρων μείωση ή αναίρεση κρατικής παροχής αποτελούσης εξειδίκευση συνταγματικής υποχρέωσης.

Στην προκείμενη περίπτωση, δεν μας είναι γνωστό το πλήρες κείμενο των σχετικών πράξεων των αρμοδίων οργάνων. Η ανακοίνωση που αναρτήθηκε στη θέση του έργου προφανώς συνιστούσε

απλή χειρονομία ενημέρωσης του κοινού και όχι αυτήν καθ' εαυτήν την επίμαχη πράξη, δεδομένου ότι εστερείτο ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολογίας, η οποία τυγχάνει πολλώ μάλλον αναγκαία εν όψει περιορισμού συνταγματικά προστατευόμενου συμφέροντος. Το ζητούμενο, συνεπώς, είναι ο εντοπισμός και σχολιασμός αυτής ακριβώς της πρωτογενούς πράξης του Δ.Σ. ή οιοδήποτε άλλου οργάνου, η οποία, ως ενέργεια που παρήγαγε έννομα αποτελέσματα, προφανώς θα διατυπώθηκε με συμπερίληψη της συναφούς αιτιολογίας και ελπίζεται να καταστεί δυνατή η εξεύρεσή της στα αρχεία του οργάνου, εν όψει της αρχής της συνεχούς λειτουργίας.

Πάντως, με βάση αυτήν ακριβώς την ανακοίνωση που αναρτήθηκε στη θέση του έργου, η στάθμιση, στην οποία προέβη το Δ.Σ., φέρεται ν' αφορά, αφ' ενός μεν την προστασία του θρησκευτικού συναισθήματος των θιγομένων προσώπων, δηλαδή τη θετική όψη του δικαιώματος της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης (άρθρο 13 παρ. 1 του Συντάγματος), σύμφωνα με την οποία το κράτος οφείλει με θετικά μέτρα να προστατεύσει τον κάθε πιστό από οτιδήποτε είναι προσβλητικό για το θρησκευτικό του συναίσθημα, αφ' ετέρου δε την προστασία του νομίμου συμφέροντος πρόσβασης στο περιεχόμενο της συγκεκριμένης έκθεσης ως ειδικότερης εκδήλωσης της ελευθερίας της τέχνης στην κατά τα ανωτέρω παθητική διάσταση αυτής. Αν η πιθανολόγηση αυτή είναι βάσιμη, ο Συνήγορος του Πολίτη διατηρεί αμφιβολίες για την ορθότητα της έμπρακτης τελικής επιλογής, δηλαδή του ολοκληρωτικού περιορισμού του προαναφερθέντος νομίμου συμφέροντος, εφ' όσον παρίστατο δυνατή, ως εναλλακτική διέξοδος, η πρακτική εναρμόνισή τους, όπως, λόγου χάριν, με μετακίνηση του επίμαχου έργου τέχνης σε ξεχωριστή αίθουσα και ανάρτηση εμφανούς προειδοποίησης ότι ενδέχεται να προσβληθούν τα θρησκευτικά συναισθήματα όσων αποφασίσουν να εισέλθουν στο χώρο αυτό.

Αν, τέλος, θεωρηθεί ότι στην ανωτέρω επιλογή δεν βάρυνε η βούληση προστασίας της (φερομένης ως προσβαλλομένης) ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης, παρά μόνον ο φόβος πρόκλησης επεισοδίων (τα οποία θα μπορούσαν να φθάσουν και μέχρι σημείου βανδαλισμών σε βάρος του έργου ή και ολόκληρης της έκθεσης, κάτι το οποίο, άλλωστε, ήδη συνέβη εν τινι μέτρω) εκ μέρους όσων αισθάνονται ότι προσβάλλονται από τη θέαση του έργου, επισημαίνεται ότι το ενδεχόμενο αυτό θα μπορούσε ομοίως ν' αντιμετωπισθεί με μέτρα φύλαξης. Ενώ είναι, κατ' αρχήν, κατανοητή η περίσκεψη των υπευθύνων ως προς την εξακολούθηση εκδήλωσης απειλούμενης από πράξεις που θα μπορούσαν να θέσουν εν κινδύνω τη δημόσια περιουσία και ασφάλεια, δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι το δίκαιο παρέχει επαρκές πλέγμα προστασίας από ανάλογες παράνομες πράξεις, εγγυάται δε ακόμη και τη μετακύλιση ενδεχομένου κόστους αποκατάστασης σ' εκείνους που προξενούν ζημιά ή στους υποκινητές τους. Έτσι, σε περίπτωση που δημόσιος φορέας, οργανωτής νόμιμης εκδήλωσης που μάλιστα συνάπτεται με ικανοποίηση συνταγματικώς προστατευόμενου νομίμου συμφέροντος, πληροφορηθεί το ενδεχόμενο επεισοδίων με υπαιτιότητα των αντιτιθεμένων στην επίμαχη εκδήλωση, συνταγματικώς συνεπέστερη παρίσταται η εμμονή στα αποφασισθέντα με ταυτόχρονη εγρήγορση για την τήρηση της τάξης. Το αντίστροφο, δηλαδή η ματαίωση ή συρρίκνωση της εκδηλώσεως εξ αιτίας του ενδεχομένου παρανόμων πράξεων, θα εγκαθίδρυε, εμμέσως, καθεστώς συναπόφασης και συναρμοδιότητας των κοινωνικών θυλάκων μισαλλοδοξίας ομού με τα συντεταγμένα πολιτειακά όργανα.

Εν όψει των ανωτέρω, το Διοικητικό Συμβούλιο του Οργανισμού παρακαλείται να παράσχει στον Συνήγορο του Πολίτη επαρκείς πληροφορίες (κατ' άρθρον 4 παρ. 5-10 ν. 3094/2003) σχετικά με την ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία της επίμαχης πράξης του οργάνου όπως αυτή προφανώς προκύπτει από τα τηρούμενα αρχεία και πρακτικά, καθώς και γενικότερη ενημέρωση σχετικά με τις απόψεις του οργάνου ως προς τη νομιμότητα της επίμαχης πρακτικής.

B. Οι διαπιστώσεις του Συνηγόρου του Πολίτη επί της απαντήσεως του Οργανισμού Προβολής Ελληνικού Πολιτισμού

Στα ανωτέρω ερωτήματα του Συνηγόρου του Πολίτη, ο Οργανισμός Προβολής Ελληνικού Πολιτισμού απάντησε με το υπ' αρ. πρωτ. 1598/29.12.2004 έγγραφό του. Επί της απαντήσεως αυτής, ο Συνήγορος του Πολίτη επανήλθε με το από 24.2.2005 έγγραφό του, ολοκληρώνοντας την παρέμβασή του με τις εξής διαπιστώσεις:

Είχαμε ζητήσει την ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία της πράξης, δια της οποίας απομακρύνθηκε το εν λόγω εικαστικό έργο από την ανωτέρω έκθεση, όπως αυτή προφανώς προκύπτει από τα τηρούμενα αρχεία και πρακτικά, καθώς και γενικότερη ενημέρωση σχετικά με τις απόψεις σας ως προς τη νομιμότητα της επίμαχης πρακτικής. Όπως είχαμε εξ αρχής παρατηρήσει, στη συγκεκριμένη περίπτωση φαινόταν κατ' αρχήν δυνατή η πρακτική εναρμόνιση τόσο του νομίμου συμφέροντος πρόσβασης στο περιεχόμενο της συγκεκριμένης έκθεσης, ως συνταγματικά (άρθρο 16 παρ. 1) κατοχυρωμένης εκδήλωσης της παθητικής διάστασης της ελευθερίας της τέχνης (δηλαδή του νομίμου συμφέροντος για κρατική παροχή καλλιτεχνικών ερεθισμάτων, όπως αυτά είχαν εξειδικευθεί κατά τόπο και χρόνο στην συγκεκριμένη έκθεση), όσο και της προστασίας του θρησκευτικού συναισθήματος των θιγομένων προσώπων, δηλαδή τη θετική όψη του δικαιώματος της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης (άρθρο 13 παρ. 1 του Συντάγματος), σύμφωνα με την οποία το κράτος οφείλει με θετικά μέτρα να προστατεύσει τον κάθε πιστό από αθέμιτες προσβολές σε βάρος του θρησκευτικού του συναισθήματος.

Ήδη μας διαβιβάσατε συνημμένα το έγγραφο 1598/19.11.2004 του Προέδρου του Οργανισμού, όπως και τα πρακτικά των συνεδριάσεων 109/18.11.2004, 91/10.12.2003, 14/05.07.2001 και 25/19.12.2001 του Διοικητικού Συμβουλίου. Ανεξάρτητα από τις απόψεις του Συνηγόρου του Πολίτη ή και οιοδήποτε άλλου επί της ουσιαστικής ορθότητας της προβαλλομένης αιτιολόγησης των πράξεων του Οργανισμού, το γεγονός είναι ότι από τα έγγραφα αυτά προκύπτει εμβριθής και εμπειριστατωμένη ενασχόληση των αρμοδίων οργάνων με το θέμα, ιδιαίτερα μάλιστα, καθ' όσον αφορά τη συνεδρίαση 91/10.12.2003, εκ προοιμίου επεξεργασία όλων σχεδόν των νομικών ζητημάτων τα οποία επρόκειτο, μερικούς μήνες αργότερα, να διατυπωθούν υπό μορφή ερωτημάτων από τον Συνήγορο του Πολίτη. Αξιέπαινη καθ' εαυτήν, η έγκαιρη – και, όπως εν τέλει απεδείχθη, προφητική – αντιμετώπιση των θεμελιωδών αυτών ερωτημάτων από το Δ.Σ. του Οργανισμού, καθιστά ακόμη πιο εύλογη την απορία για την αιτία της άρνησης του Οργανισμού να χορηγήσει αντίγραφα των επίμαχων πρακτικών στην ενδιαφερόμενη ένωση πολιτών, καθώς και της καθυστέρησης με την οποία ικανοποιήθηκε το αντίστοιχο αίτημα του Συνηγόρου του Πολίτη. Συναφώς επισημαίνεται ότι η κατ' άρθρο 10 παρ. 4 εδ. α' ν. 3207/2003 εξαίρεση του Οργανισμού από υποχρεώσεις που βαρύνουν τον δημόσιο τομέα δεν μεταβάλλει τη νομική φύση των εγγράφων του, πολλώ μάλλον αφού, υπό τους όρους του άρθρου 5 παρ. 2 ν. 2690/99, το σχετικό δικαίωμα του ενδιαφερομένου καταλαμβάνει ακόμη και ιδιωτικά έγγραφα *«που φυλάσσονται στις δημόσιες υπηρεσίες και είναι σχετικά με υπόθεσή του η οποία εκκρεμεί σε αυτές ή έχει διεκπεραιωθεί από αυτές»*, εξ ου και ο Συνήγορος του Πολίτη χορήγησε στον κ. Ιωάννη Ζιώγα, εκπρόσωπο των αιτούντων, αντίγραφα του υπ' αρ. πρωτ. 1598/29.12.2004 εγγράφου σας και του (συνημμένου σ' εκείνο) αποσπάσματος πρακτικών της συνεδρίασης 91/10.12.2003, τα οποία περιήλθαν σε γνώση μας στο πλαίσιο χειρισμού της δικής τους αναφοράς και ούτως ή άλλως δεν περιέχουν στοιχεία δυνάμενα να χαρακτηρισθούν απόρρητα σύμφωνα με οιοσδήποτε διατάξεις.

Από το περιεχόμενο των ανωτέρω εγγράφων προκύπτει ότι το Δ.Σ., σταθμίζοντας τα έννομα αγαθά τα οποία ετίθεντο εν κινδύνω και έπρεπε να προστατευθούν, απέσυρε το συγκεκριμένο έργο με βασικό κριτήριο στη λήψη της αποφάσεώς του, τον «ορατό κίνδυνο της ιδεολογικής απαξίωσης τόσο της συγκεκριμένης έκθεσης όσο και της σύγχρονης τέχνης ενώπιον των πολιτών». Ο κίνδυνος αυτός εξειδικευόταν στο ότι, μετά τα εγκαίνια της έκθεσης, «η ένταση με την οποία προβάλλεται το θέμα στα ΜΜΕ και ο εξ αυτής αναπτυσσόμενος διάλογος, ο οποίος τροφοδοτείται και από δηλώσεις δημοσίων προσώπων, είναι προφανές ότι θα διατηρήσει το θέμα στην επικαιρότητα με έναν τρόπο εντελώς αναντίστοιχο της προσπάθειας που καταβάλλεται και η οποία είναι να ενημερωθούν οι πολίτες για τις σημερινές τάσεις και τα επιτεύγματα της τέχνης, επισκεπτόμενοι την έκθεση προκειμένου να αποκτήσουν την σχετική εμπειρία. Επιπλέον, το είδος της δημοσιότητας και ο τρόπος με τον οποίο προβάλλεται και αντιμετωπίζεται το συγκεκριμένο έργο, δημιουργεί βάσιμους φόβους για την ακεραιότητα όλων των έργων που συμμετέχουν στην έκθεση, αλλά και την ύπαρξη ενδεχόμενων επεισοδίων στους εκθεσιακούς χώρους. Κάτι τέτοιο, εκτός των αυτόνομων κακών αποτελεσμάτων κακών αποτελεσμάτων, θα προκαλέσει περαιτέρω τροφοδότηση νέου κύματος δημοσιότητας με τελικό αποτέλεσμα, εκτός των ενδεχομένων υλικών φθορών, την πραγματοποίηση ιδεολογικής απαξίωσης, όχι μόνο της συγκεκριμένης έκθεσης, αλλά και της ίδιας της σύγχρονης τέχνης, ενώπιον των πολιτών. ... Η δυνατότητα να τοποθετηθεί στον χώρο προειδοποιητική πινακίδα που να ενημερώνει τους επισκέπτες ότι το συγκεκριμένο έργο είναι πιθανό να προσβάλει τις πεποιθήσεις τους, αν και δόκιμη σε άλλη περίπτωση, δυστυχώς, στην προκειμένη μπορεί να λειτουργήσει ως μέθοδος ανάδειξης του θέματος μέσω της σαφούς περιχαράκωσής του, οδηγώντας στα ίδια ή και σε πιο έντονα προβλήματα, όπως αυτά που έχουν ήδη περιγραφεί» (συνεδρίαση 91/10.12.2003). Επίσης, «Το ενδεχόμενο επεισοδίων στον χώρο της έκθεσης ήταν πολύ πιθανό και δεν θα αποφευγόταν είτε με την απομόνωση του έργου αυτού σε ξεχωριστό χώρο, είτε με την πρόσληψη security που εκτός ότι βρισκονταν πέρα και έξω από τους σκοπούς της εκθέσεως, (όπως εκτίθενται στη σύμβαση) θα απαξίωναν ολόκληρη την έκθεση καθώς και την έννοια της σύγχρονης τέχνης γενικότερα. Το διεθνές κύρος της χώρας, της “Πολιτιστικής Ολυμπιάδας 2001-2004” και της προστασίας της εκθέσεως και της έννοιας της σύγχρονης τέχνης ήταν τα μόνα αλλά ταυτόχρονα κατά πολύ υπέρτερα και σπουδαία, από την αξίωση του κοινού να δει το εν λόγω έργο (οι περισσότεροι μάλλον από περιέργεια και εξαιτίας της αρνητικής δημοσιότητας), τα οποία στάθμισε ο Οργανισμός και έκρινε ότι έπρεπε να περιφρουρήσει την πραγματική και ιδεολογική υπόσταση της εκθέσεως» (συνεδρίαση 109/18.11.2004).

Εν προκειμένω, η απόφαση απομάκρυνσης του εκτεθέντος εικαστικού έργου φέρεται να έχει ληφθεί βάσει των νομίμων διαδικασιών και συνοδεύεται από αιτιολογία, απαραίτητη καθ’ όσον επιφέρει εκ των υστέρων μείωση ή αναιρέση κρατικής παροχής σε εξειδίκευση της συνταγματικής υποχρέωσης προς ανάπτυξη και προαγωγή της τέχνης σύμφωνα με τα εκτεθέντα στο προηγούμενο έγγραφό μας. Σύμφωνα με την εν λόγω αιτιολογία, η απομάκρυνση του έργου ήταν απαραίτητη, πρώτον, για λόγους δημοσίου συμφέροντος, την αποφυγή της ματαίωσης του ιδεολογικού σκοπού της έκθεσης και απαξίωσης της σύγχρονης τέχνης από την αρνητική δημοσιότητα, η οποία προεκλήθη, τον φόβο υλικών φθορών, και την προστασία του διεθνούς κύρους της χώρας. Δεύτερον, διότι παρίστατο ολοσχερής αδυναμία πρακτικής εναρμόνισης του νομίμου συμφέροντος των αποδεκτών της έκθεσης να δουν το συγκεκριμένο έργο προς άλλα δικαιώματα ή νόμιμα συμφέροντα των οποίων απειλείτο η προσβολή.

Επί της παρασχεθείσης αιτιολογίας της αλλοίωσης του περιεχομένου της εξειδικευθείσας κρατικής παροχής καλλιτεχνικού ερεθίσματος κατ’ εφαρμογή της συνταγματικά (άρθρο 16 παρ. 1) κατοχυρωμένης υποχρέωσης για παροχή εκ μέρους του κράτους, ο Συνήγορος του Πολίτη παρατηρεί τα εξής:

Όσον αφορά τον πρώτο λόγο δημοσίου συμφέροντος, η επιλεγείσα αφαίρεση του επίμαχου έργου από το λοιπό περιεχόμενο της έκθεσης δεν φαίνεται να είναι το προσήκον μέτρο για την

αποφυγή της ιδεολογικής απαξίωσης της σύγχρονης τέχνης. Δεν γίνεται ευχερώς κατανοητό, πώς το μέσο της αρνητικής δημοσιότητας και της ενδεχόμενης συνεπακόλουθης ιδεολογικής απαξίωσης της σύγχρονης τέχνης μπορεί να αντιμετωπισθεί με την αφαίρεση του επίμαχου έργου, και όχι με την προσπάθεια παράλληλης θετικής δημοσιότητας για το ίδιο ζήτημα για την ενημέρωση του κοινού και την ενίσχυση των αισθημάτων ανεκτικότητάς του σε εκφραζόμενες από την τέχνη απόψεις διαφορετικές εκείνων, τις οποίες το ίδιο θα θεωρούσε ως δεδομένες και αυτονόητες. Η απομάκρυνση του έργου τέχνης, για το οποίο δημιουργήθηκε η αρνητική δημοσιότητα, διατρέχει τον κίνδυνο να ερμηνευθεί ως αυτή καθ' εαυτήν απαξιωτική για το συγκεκριμένο έργο τέχνης, αλλά και για τη σύγχρονη τέχνη στο σύνολό της ως προσβλητική των παραδοσιακών θεσμών, και να οδηγήσει, όπως και έγινε, στο αντίθετο από το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, δηλαδή στη θεώρηση της δημοσιότητας αυτής ως δικαιωμένης. Περαιτέρω, ο περιορισμός του νομίμου συμφέροντος των πολιτών, το οποίο αντιστοιχεί στην κρατικά επιβαλλόμενη υποχρέωση να λαμβάνει θετικά μέτρα προς εξασφάλιση της ευρύτερης δυνατής πολλαπλότητας ερεθισμάτων απαραίτητων για την καλλιτεχνική εξύψωση των πολιτών όπως είχε εξειδικευθεί στη συγκεκριμένη περίπτωση, εν όψει του φόβου ιδεολογικής απαξίωσης της σύγχρονης τέχνης, υποτιμά τον κοινό αποδέκτη των έργων τέχνης ως στερούμενο κριτικής ικανότητας ως προς την αρνητική δημοσιότητα αυτή και την οφειλόμενη αντιμετώπιση αυτής δια δημοσιότητας ενημερωτικής ως προς το νόημα και το περιεχόμενο της τέχνης, η οποία φαίνεται να διαφέρει από τα γενικώς παραδεδεγμένα, αλλά και για την ίδια την αξία της σύγχρονης τέχνης. Είναι, λοιπόν, εξαιρετικά αμφίβολο εάν ο διατυπωμένος στα έγγραφά σας λόγος δημοσίου συμφέροντος για τον περιορισμό του ανωτέρω νομίμου συμφέροντος των πολιτών, δηλαδή η απαξίωση της σύγχρονης τέχνης, αποφεύγεται με την αφαίρεση έργου από το περιεχόμενο έκθεσης σύγχρονης τέχνης.

Σημειωτέον ότι η αφαίρεση του έργου αποτέλεσε η ίδια το αντικείμενο αρνητικής δημοσιότητας σε διεθνή κλίμακα με πολλαπλάσιες αρνητικές συνέπειες για το διεθνές κύρος της χώρας ως προς την ικανότητα των θεσμοποιημένων οργάνων της να προστατεύουν την κατά τα άλλα κατοχυρωμένη από συνταγματικές διατάξεις ελευθερία της τέχνης τόσο στην παθητική της διάσταση, εκείνη που αφορά τον αποδέκτη του καλλιτεχνικού ερεθίσματος, όσο και στην ενεργητική, εκείνη που σχετίζεται με το δικαίωμα καλλιτεχνικής έκφρασης του δημιουργού τέχνης. Με την επιλογή του μέσου της αφαίρεσης του έργου το διεθνές κύρος της χώρας επλήγη πολύ περισσότερο απ' ό,τι θα επλήττετο με την ανοχή του συγκεκριμένου έργου, τη στιγμή που η πρακτική εναρμόνιση της άσκησης αμοτέρων των εν συγκρούσει δικαιωμάτων ήταν δυνατή, καθ' όσον δημιουργήθηκε η εικόνα ότι τα συντεταγμένα πολιτειακά όργανα τα επιφορτισμένα με την ανάπτυξη και προαγωγή της τέχνης επιδεικνύουν μεγαλύτερη ευαισθησία προς τους κοινωνικούς θύλακες μισαλλοδοξίας, απ' ό,τι για την προαγωγή της ίδιας της τέχνης.

Ως δεύτερος λόγος για τον περιορισμό του νομίμου συμφέροντος κρατικής παροχής καλλιτεχνικών ερεθισμάτων, προβάλλεται στα έγγραφά σας η ολοσχερής αδυναμία πρακτικής εναρμόνισης του συμφέροντος αυτού προς άλλα δικαιώματα ή νόμιμα συμφέροντα των οποίων απειλείτο η προσβολή, με την ανάρτηση εμφανούς προειδοποίησης, καθ' όσον το μέσο αυτό θα οδηγούσε σε πολλαπλασιασμό της αρνητικής δημοσιότητας. Και ο λόγος αυτός, όμως, δημιουργεί προβληματισμούς ως προς τον τρόπο με τον οποίο φέρεται να συνδέεται με την προσφορότητα του επιβληθέντος μέτρου. Η μετακίνηση του έργου σε ξεχωριστή αίθουσα και η ανάρτηση εμφανούς προειδοποίησης ότι ενδέχεται να προσβληθούν τα θρησκευτικά συναισθήματα όσων αποφασίσουν να εισέλθουν στον χώρο αυτό, πέραν της δυνατότητας αυτοπροστασίας την οποία παρέχει σε όσους θεωρούν ότι ενδέχεται να προσβληθούν, δεν οδηγεί απαραίτητα στην «περιχαράκωση» του θέματος και στην περαιτέρω αρνητική δημοσιότητα, αλλά μπορεί να οδηγήσει σε θετική δημοσιότητα, δηλαδή στη διαπίστωση μιας πρακτικής η οποία εντάσσεται σε έναν πολιτισμό εναρμόνισης της άσκησης δύο δικαιωμάτων που φέρονται να τελούν σε σύγκρουση, και για τη συγκεκριμένη περίπτωση ως ένδειξη ενός πολιτισμού, όπου είναι δυνατή η άμβλυνση των συγκρούσεων μεταξύ

διαφορετικών απόψεων περί μεταφυσικής και θρησκείας, οι οποίες τυχαίνει να βρίσκουν διαφορετική καλλιτεχνική έκφραση. Άλλωστε, η επίκληση του κινδύνου αρνητικής δημοσιότητας θα ήταν πειστικότερη αν είχε προβληθεί εξ αρχής, αν, δηλαδή, είχε οδηγήσει τον αρμόδιο φορέα στην εκ προοιμίου «προστασία» του έργου αλλά και των πιθανώς θιγομένων πολιτών με τοποθέτηση σε ειδική αίθουσα και ανάρτηση προειδοποίησης. Αντίθετα, η εκ των υστέρων εγκατάλειψη της αρχικής «τόλμης» των οργανωτών ενέχει αντίφαση, διότι εμφανίζει ως οψιγενές επιχείρημα την επίκληση της ίδιας αυτών πλημμέλειας.

Τέλος, όσον αφορά τον φόβο πρόκλησης επεισοδίων και υλικών φθορών του έργου, ισχύουν οι παρατηρήσεις που περιέχονται στο 1546.04.2.1/30.03.2004 έγγραφό μας σχετικά με τη δυνατότητα λήψης μέτρων φύλαξης, η οποία παρίσταται συνταγματικώς συνεπέστερη από την απόφαση αφαίρεσης του επίμαχου έργου τέχνης.

Εν όψει των ανωτέρω, ο Συνήγορος του Πολίτη θεωρεί ότι η αιτιολογία της απόφασης αφαίρεσης του επίμαχου έργου από την έκθεση παρίσταται προβληματική ως προς την προσφορότητα του επιλεγέντος μέσου για τον περιορισμό της παθητικής διάστασης της ελευθερίας της τέχνης, η οποία βρίσκει συνταγματική κατοχύρωση στις διατάξεις του άρθρου 16 παρ. 1 του Συντάγματος.

Ωστόσο, με δεδομένη τη λήξη της έκθεσης αλλά και την έλλειψη εννόμου συμφέροντος για καθ' οιονδήποτε τρόπο υλική αποκατάσταση, ο Συνήγορος του Πολίτη περιόρισε εξ αρχής την παρέμβασή του στη διευκρίνιση της αιτιολογίας της επίμαχης πράξης, ούτως ώστε το μεν δικαίωμα των αιτούντων σε πλήρη ενημέρωση να ικανοποιηθεί, η δε διοίκηση να συνεκτιμήσει τις απόψεις του Συνηγόρου του Πολίτη πριν τυχόν προβεί σε αντίστοιχα αμφιλεγόμενους χειρισμούς επί ενδεχομένης επαναλήψεως των ίδιων ή αναλόγων προβλημάτων στο πλαίσιο πολιτιστικών εκδηλώσεων. Έτσι, έχοντας ήδη σχολιάσει τα ζητήματα νομιμότητας που εγείρει η αιτιολογία της αφαίρεσης του επίμαχου έργου, ο Συνήγορος του Πολίτη τερματίζει την παρέμβασή του, καθ' όσον εκτιμά ότι δεν διαθέτει περιθώριο περαιτέρω ενεργειών.